

ФРАНКОВЕ ТРАКТУВАННЯ «КОРПУСУ» ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ: НАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ

Анотація. Автор статті аналізує концепції І. Франка у трактуванні історії національної літератури. Український учений спирався на досвід видатних представників культурно-історичної школи (І.Тен, Г.Лансон, Ф.Брюнетьер, Е.Шмідт, О.Піпін) у трактуванні історії літератури. Водночас учений випрацював свої суто українські концепти історії української літератури, які базувалися на національних особливостях життя нашого народу. Ідеї І.Франка у творенні «корпусу» національної літератури мали вирішальний вплив на творення історіографічних праць кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: «корпус» історії літератури, історіографія як наукова проблема, національне та інтернаціональне у творенні історії літератури.

Кінець XIX – початок XX ст. в історії українського літературознавства – період, коли формувалися наукові принципи вивчення української літератури. На рубежі століть українські вчені на основі досягнень культурно-історичної школи трактували національну літературу як окреме естетичне явище, яке має внутрішні пружини свого розвитку. При цьому зауважимо, що І. Франко як дослідник сприяв у першу чергу підвищенню теоретичних засад українського літературознавства.

У працях дослідників історії української літератури 60-80-х років XIX ст. (М.Максимович, П.Куліш, М.Петров, М.Дашкевич) маємо тільки несміливі спроби історичного вивчення літератури. Не була на рівні тогочасних досягнень європейської науки про літературу і велика за обсягом (1500 стор.) «Історія руської літератури» львівського професора Омеляна Огоновського. І тільки І.Франко у 90-х роках XIX – на початку XX ст. орієнтував літературознавчу науку на вивчення національної літератури як окремого національного явища, що є ланкою загальноєвропейського культурного процесу.

Якщо у 80-х роках XIX ст. у історико-літературних працях І.Франка бракує належної чіткості в розумінні національної специфіки літератури, то на зламі XIX-XX ст. ця специфіка стала стрижнем його вчення про літературу. У цей час учений вважав своїм завданням захистити національну самобутність української літератури від кривотлумачень російських і польських учених. Ці проблеми знайшли своє втілення у працях «З останніх десятиліть XIX віку», «Южнорусская литература» та «Нариси українсько-руської літератури до 1890 року».

Ще у розвідці «З останніх десятиліть XIX віку», що постала на основі трьох відчитів письменника у Перемишлі в 1901 році, «автор виходив з положень популярної тоді у Європі культурно-історичної школи. Як відомо, ця школа виходила з ідеї впливу позалітературних чинників на літературний твір (так звана тенівська тріада: раса, середовище, момент). Така теоретична засада у Франка реалізувалася у згаданій статті в ґрунтовному

огляді суспільно-політичного життя «російської України» та Галичини від середини 70-х років XIX ст. і до кінця XIX ст. Автор (І.Франко) детально аналізує діяльність П.Куліша та М.Драгоманова на ниві української культури кінця XIX ст. Чимало уваги автор приділяє аналізу журналістики того часу, зокрема часописові «Світ», у якому перший раз на ґрунті прогресивних ідей зустрілися галичани, російські українці й українські емігранти: Драгоманов, Вовк з одного, Кониський, Нечуй-Левицький, Лиманський, Грінченко й інші, з другого боку. Се була перша проба компромісу поступових і радикальних елементів усієї України-Руси»[6, 488-489]. Та головним для нього було не просто подати процес із бібліографічною фіксацією творів, а з'ясувати їх мистецьку і художню вартість. З-поміж літературних творів 70-х років, надрукованих у журналі, він виокремлював прозу Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, зауважував епічний талант О.Кониського.

У літературному процесі 90-х рр. XIX ст. І.Франко вирізняв постать Б.Грінченка, який видав кілька десятків популярних книжок, більшість із яких довелося писати йому або його дружині. Відзначив талант А.Кримського та Г.Хоткевича. Кінець XIX ст. вивів, на його думку, на суспільну арену жінок, серед яких Леся Українка, Людмила Старицька-Черняхівська та Дніпрова Чайка.

Таким чином, уже в оглядових статтях рубежу XIX-XX ст. І.Франко як вчений виходив з ідей культурно-історичної школи з її концепцією впливу позалітературних чинників на літературу. В цій концепції поєдналися інтернаціональне (в теорії) та національне у критичному аналізі (національна ідентичність літератури).

Готуючись до викладання у Львівському університеті, І.Франко писав ґрунтовну працю «План викладів історії літератури руської (спеціальні курси)», в якій виявив свою прихильність до культурно-історичної школи і в навчанні спеціалістів, і в академічному трактуванні історії літератури: «Школа культурно-історична старається дійти до їх (літературних творів – М.Г.) живого, движучого змісту, віднайти за кожним словом, під усякою

формою живих людей з їх чуттями, радощами і терпіннями, змаганнями і розчаруваннями [...] Все, що свідчить про духове життя, про духовий інтерес, вищий над буденні матеріальні клопоти і турботи життя, гідне уваги історика літератури. Він збирає для себе жниво не тільки в майстерних ділах поезії; тих пишно оправлених і майстерно шліфованих дзеркалах, що відбивають у собі більше або менше обширний шмат світу, не тільки в пам'ятках писемності вибраних, геніальних натур, він з подякою і піетизмом розбирає й скромні забути писання дрібних талантів та щиросердних дилетантів, що від іншого ремесла случайно і моментально попали в списателі» [7, 36-37]. Український учений вважав, що культурно-історична школа в літературознавстві на кінець XIX ст. виробила свої науково витворені парадигми аналізу національної літератури.

Як бачимо, вчений виходив із засади культурно-історичної школи, національну літературу представляють твори не тільки геніальні, але й посередні, які виявляють ментальність певного народу.

І.Франко був переконаний, що самосвідомість українського народу сягає глибокої давнини. У письменстві, як і в усній традиції, вона витворювалася протягом століть. «З одного боку, в усній словесності українця, навіть у тому її складі, який заховала народна пам'ять ще у XIX ст., можемо простежити відбиток усієї історичної долі і всієї культурно-історичної еволюції майже з доісторичних, дохристиянських часів до наших днів; з іншого боку, і писемні пам'ятки української літератури з найдавніших часів, незважаючи на деяку неоднорідність їх мови, мають завсіди більше або менше яскраву закуску народного українського елемента, з часом це зближення і взаємоділення обох галузей літератури робиться все тісніше і живіше» [8, с. 101-102].

Статті І. Франка рубежу XIX-XX ст. («З останніх десятиліть XIX віку», «Южнорусская література», «Старе й нове в українській літературі») готували ґрунт, на якому мав виникнути «корпус» історії української літератури.

У підході до творення повноцінного «корпусу» історії української літератури І.Франко виходив із методологічних засад культурно-історичної школи, культивованих в історіях літератури того часу, зокрема «Історії англійської літератури» І.Тена, «Історії німецької літератури» В.Шерера, «Історії російської літератури та етнографії» О.Піпіна.

Беручи за орієнтир підхід до історії національної літератури концепцію Еріха Шмідта, запропоновану в публічній лекції у Відні (1871), І. Франко робить свої певні поправки. Е.Шмідт базує свою концепцію історії письменства на німецькій літературі, яка не враховувала зв'язок писемної творчості з усною народною.

Інші підходи повинні бути основними при написанні історії української літератури. «У нас, де новіша національна література починає виростати

прямо з живого джерела традицій народних і з обсервації сучасної, оточуючої нас дійсності, на це питання прийдеться звернути пильну увагу» [5, 16].

Друга особливість історії української літератури, на яку мусить звертати увагу сучасний науковець, це потреба дослідника позбутися «фальшивих естетичних поглядів, які у інших європейських літературах перестали бути предметом дискусій уже більше сотні років. «Ми виховані в поглядах полько-шляхетського псевдокласицизму кінця XVIII віку, псевдокласицизму найбільше фарисейського і брехливого з усіх видів тої всеєвропейської моди, не вміємо говорити попросту і свобідно те, що думаємо і аналізувати те, що чуємо» [5, 16].

Важливою ознакою національної специфіки літератури є її стосунки з сусідніми літературами. Відкидаючи концепції попередніх істориків літератури (М.Петров, М.Дашкевич) про впливологію в історії української літератури, І.Франко говорить про різні цивілізаційні впливи в історії європейських літератур.

Життя кожного окремого народу, як стверджував І. Франко, не проходить ізольовано, бо народ протягом своєї історії вступає в різноманітні економічні, політичні й культурні контакти та запозичує для себе ідеї, літературні сюжети і форми, модифікуючи їх для своїх інтелектуальних потреб, збагачуючи і розширюючи своє духовне життя. «Ми мусимо пам'ятати, що вже в найвчасніших пам'ятках історії літератури (так само як і політичних) кожного цивілізованого народу ми бачимо масу готового, масу результатів давнішого розвою, котрого тривку і перипетій не знаємо» [7, с. 37].

Розробляючи у статті «Теорія і розвій історії літератури» концепцію національної літератури, І. Франко вважав, що література є найвищим виявом людської цивілізації, адже цивілізація старша від літератури. За традиціями культурно-історичної школи вчений визначив два типи складників, що є основою кожної національної культури: місцеву різноманітність і позамісцеві, привозні, міжнародні, отже спільні для різних народів елементи.

За І.Франком, «кожна національна література – організований сплав місцевої оригінальної різноманітності й елементів, засвоєних з чужих літератур, елементів «привозних», перейнятих з багатовікових міжнародних зносин. І.Франко вказує на момент трансформації привнесених елементів на національній основі у художній літературі, яка є сферою найбільшої національної своєрідності, бо ж у літературі науковій вона може проявлятися у мові. Проте яскраво може відчуватися геніальна національна особистість в історіографії» [1, с. 302].

У працях «Теорія і розвій історії літератури», «Задачі і метод історії літератури», «Українськоруська (малоруська) література», «Українці», І. Франко готував ґрунт, на якому мав постати його «корпус» історії української літератури.

Праця над таким проектом припала на час хвороби письменника, яка особливо загострилася піс-

ля 1908 року. Замість історії вийшов лише «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року», який, на жаль, не став наступним кроком у науковій інтерпретації історії української літератури. Бібліографічний підхід до аналізу зашкодив повноті масштабного проекту І.Франка «Історія української літератури», до того ж у «нарисі...» виявилось декілька фактичних помилок, які, зокрема, стосувалися історії літератури XIX ст.

У працях «Теорія і розвій історії літератури», «Задачі і метод історії літератури», «Українсько-руська (малоруська) література», «Українці» І. Франко готував ґрунт, на якому мав постати його «корпус» історії української літератури. З особливим пієтетом він оцінював набутки істориків літератури сусідніх народів. Зокрема він говорив про праці видатного російського літературознавця Олександра Пипіна, яскравого представника культурно-історичної школи у російському літературознавстві.

Український учений зазначав, що в «Истории русской словесности, древней и новой» О.Пипіну вдалося написати найґрунтовніший науковий огляд літературного процесу в Росії від найдавніших часів і до кінця XVII ст. У низці праць І.Франко так само високо ставив дослідження О.Пипіна та М.Добронравова, які репрезентували культурно-історичну школу в літературознавстві.

Історіографічний досвід О.Пипіна (за І. Франком), полягає в тому, що в давньому, домонгольському періоді, на думку О.Пипіна, староруська література «майже вся є південноруською. Цій проблемі О.Пипін присвятив вже одну замітну працю «Спор южан с северянами», що увійшла в його «Историю русской этнографии». У «Истории русской литературы» (1898) О.Пипін «наводить думки Житецького і Потебні про неоднаковість староруської мови і неоднакові шляхи її розвою в різних сторонах і кінчить таким висновком, котрий могли б зятати собі наші «об'єднители»: «Ледве чи може бути сумнів про те, що етнографічні різниці між Північною і Південною Руссю почали зазначатися вже при перших рухах племен на північний схід. Хоч і яка вони були близька рідня своїм походженням, між ними мусили показатися різниці вже через їх місцеве розрізнення, що вводило їх в різні умови місцевості, кліматі, праці» [4, с. 342].

Намагання представити якнайширше духовне життя і духовний інтерес певного народу, культурно-історична школа в літературознавстві намагається залучити до аналізу поруч зі справді майстерними творами й пересічні. Тому, на думку І. Франка, історик літератури, виходячи з цих позицій, крім творчості вибраних, «з подякою і пієтизмом розбирає й скромні, забути писання дрібних талантів та щиросердних дилетантів, що від іншого ремесла попали в списателі. Він не погорджує з компіляціями, робленими в певнім часі, для певних цілей освітніх чи загалом ідеальних, не лишає без уваги і звичайних копій, в кот-

рих не раз знаходить цінні варіанти, інтересні прояви індивідуальності скромного переписчика або бодай свідоцтво більшої або меншої популярності даного твору» [7, с. 37].

Тому, виходячи з позицій позитивістичної філософії, культурно-історична школа, як стверджує український учений, літературу трактує як ліс, у якому є дерева високі, середні, а є й підлісок – дерева, що не досягли свого зросту. Таке трактування літератури, з одного боку, означає широту охоплення предмета дослідження істориком літератури, а з іншого – слабкість самого наукового трактування історії національної літератури.

«Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» вийшов окремою книгою в «Українсько-руській Видавничій Спілці» у 1909 році. Пізніше І. Франко хотів надрукувати його на сторінках «Літературно-наукового вістника». Однак М.Грушевський як редактор видання не вважав за потрібне публікувати тут цю слабку річ. Як згадував відомий бібліограф Володимир Дорошенко, «промовчати «Нарис...» ніяк не можна було, а до того ще й виданий Українсько-руською Видавничою Спілкою. Отож, містити навмисне негативну оцінку «Нарису...» Грушевському на думці не могло бути. Навпаки, свідомий усіх хиб цієї безперечно слабкої речі, на якій виразно позначилася хвороба її славетного автора, просив він мене, щоб я озвався про неї якомога лагідніше. Я так і зробив, але все ж не догодив Франкові, який прилюдно нарікав, що, мовляв, обидва Дорошенки «зрицькали» його «Нарис...», бо й Дмитро Дорошенко був тоді надрукував свою рецензію на Франкову книгу в «Раді» й також лагідно, але без суперлативів оцінив її» [2, 536].

У «Нарисі...» І.Франко припустився деяких неточностей, оскільки готував матеріал з пам'яті. Деякі дослідники (І.Михайлин, В.Дудко) доречно наголошують на потребі ґрунтовного коментаря при перевиданні «Нарису...», який би враховував сучасну текстологічну роботу. «Як з'ясовано, у багатьох випадках Франко звертався до вторинних бібліографічних джерел, але не завжди коректно використовував їх, що й зумовила появу в «Нарисі...» частини фактичних помилок. Висвітлені дослідницькі сюжети виразно свідчать про істотну складність тлумачення цієї Франкової студії» [3, 622].

Незважаючи на цю складність, Франкові підходи до історії національної літератури, особливо теоретичні засади, мали вирішальний вплив на розвиток історіографії українського літературознавства.

Отже, у своїх теоретичних напрацюваннях історіографічного спрямування, які з'явилися у 90-х роках XIX – на початку XX ст., І.Франко вперше звернувся за досвідом європейських шкіл у літературознавстві, творчу практику яких він добре знав і використовував у своїй роботі. Учений сприяв підвищенню рівня

теоретичної свідомості не тільки тогочасного літературознавства, але й науки про літературу наступного періоду, зокрема початку ХХ ст. Використання досягнень того чи іншого методу, зокрема в історико-

літературних студіях, стало надбанням історіографії літературознавства початку ХХ ст. (історії літератури С.Сфремова, Б.Лепкого, М.Грушевського, М.Возняка та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисюк І. Франкова концепція національної літератури // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 2 т. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – Т. 2. – С. 299-305.
2. Дорошенко В. Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. – Київ-Нью-Йорк, 2008. – Т. 1(1898-1932). – С. 527-542.
3. Дудко В. Фактичні помилки у Франковому «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.»: проблеми коментування // ЗНТШ, праці філологічної секції. – Львів: НТШ, 2009. – т. 257. – С. 609-622.
4. Франко І. А.Н.Пыпин. История русской литературы // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 31. – С. 335-352.
5. Франко І. Задачі і метод історії літератури // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 7-16.
6. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 471-529.
7. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 24-73.
8. Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 101-161.

Mykhailo Hnatiuk

I. Franko's understanding of the «Corpus» of the history of literature: national and international

Summary. The author analyses I. Franko's conception in the understanding of the history of national literature. The Ukrainian scientist relied on the experience of the prominent representatives of the cultural-historical school (I. Ten, G. Lanson, F. Brunetière, E. Schmidt, O. Rypin) in the interpretation of the history of literature. At the same time, the scientist worked out his purely Ukrainian concepts of the history of Ukrainian literature that were based on the national peculiarities of the life of our people. I. Franko's ideas in the creation of the «corpus» of national literature had decisive influence on the creation of historiographical works of the late 19 – early 20 century.

Key words: «corpus» of the history of literature, historiography as a scientific problem, national and international in the creation of the history of literature.

Одержано 26.03.2018 р.

© Гнатюк М., 2018